

Radə ABBASOVA,
AMEA Folklor İnstitutu
Folklor və yazılı ədəbiyyat şöbəsinin elmi işçisi
E-mail: irada.abbasova6@gmail.com

**ROMANTİKLƏRİN YARADICILĞINDA ATALAR SÖZÜ
VƏ MƏSƏLLƏRDƏN İSTİFADƏ
(H.Cavid və Ə.Hamidin yaradıcılığı əsasında)**

Xülasə

Zamanın sınağından ötüb gələn, bizə ulu babalarımızdan miras qalan atalar sözü və məsəllər yalnız şifahi şəkildə, ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçərək bu günümüzdə gəlib çıxmamışdır. Onlar bəzən müxtəlif yazılı mənbələrdə, eyni zamanda görkəmli ədiblərin yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır. Yazıçı və şairlər əsərdə olan mənanı daha da təsirli, qüvvətli təqdim etmək üçün zaman-zaman atalar sözü və məsəllərə müraciət etmişlər. Atalar sözü və məsəllər romantik ədəbi cərəyanın nümayəndələri olan H.Cavidin, eyni zamanda Ə.Hamidin yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır. Ədiblərin yaradıcılığında orta qəmərlərdən biri də odur ki, onlar öz əsərlərində xalq ədəbiyyatı örnəyi olan atalar sözü və məsəllərdən istifadə ilə yanaşı, özləri də aforizmlər yaratmağa meyllənmişlər.

Açar sözlər: H.Cavid, Ə.Hamid, atalar sözü, məsəllər, deyimlər, folklor və yazılı ədəbiyyat, dramaturgiya.

Summary

Proverbs and parables that have stood the test of time and inherited from our ancestors have not survived to this day only orally, by word of mouth. They are sometimes reflected in various written sources, as well as in the works of prominent writers. From time to time, writers and poets have resorted to proverbs and parables to convey the meaning of the work in a more effective and powerful way.

Proverbs and parables are reflected in the works of H.Javid, who is a representative of the romantic literary movement, as well as A.Hamid. One of the commonalities in the work of writers is that in addition to the use of proverbs and parables in their works, which are examples of folk literature, they also tend to create aphorisms.

Key words: H.Javid, A.Hamid, proverbs, parables, sayings, folklore and written literature, dramaturgy.

Резюме

Притчи и пословицы, выдержавшие испытание временем и унаследованные от наших предков, не сохранились до наших дней только в устной форме. Иногда они отражаются в различных письменных источниках, а также в произведениях выдающихся писателей. Время от времени писатели и поэты использовали пословицы и притчи, чтобы передать смысл произведения более эффективным и действенным образом. Пословицы и притчи отражены в произведениях Х. Джавида, представителя романтического литературного движения, а также А. Хамида.

Одна из общих черт в творчестве писателей состоит в том, что в своих произведениях, наряду с использованием пословиц и притч, являющихся образцами народной литературы, они также склонны создавать афоризмы.

Ключевые слова: Х.Джавид, А.Хамид, пословицы, притчи, поговорки, фольклор и письменная литература, драматургия.

Şifahi xalq ədəbiyyatının özünəməxsus janrlarından biri də atalar sözü və məsəllərdir. Atalar sözü və məsəllər xalqımızın ta qədim zamanlardan əldə etdiyi

bilik, bacarıq və həyat təcrübəsini özündə əks etdirən qənaətlər məcmusudur. Əldə edilən bu qənaətlər zaman-zaman dildən-dilə, ağızdan-ağıza keçərək bu günümüzə gəlib çatmışdır. Atalar sözü və məsəllər insan həyatının bütün mərhələləri barədə bilik, bacarıq və həyat təcrübələrinin əsas məzmun və mahiyyətini özündə əks etdirdiyi üçün hər zaman aktual bir janr olmuşdur.

İşin məqsədi: Tədqiqatın aparılmasında əsas məqsəd H.Cavid və Ə.Hamidin yaradıcılığında atalar sözü və məsəllərdən istifadə məsələlərini araşdırmaqdır. Prof. S.Rzasoya görə, “Atalar sözləri istənilən etnik mədəniyyət tipində bütün zamanlar boyunca vahid və dəyişməz funksiya kimi təcrübə və biliyin ötürülmə və yaşama vasitəsi olmaq vəzifəsini yerinə yetirmişdir” (11, 3).

Prof. Paşa Əfəndiyev atalar sözü və məsəllərlə bağlı aşağıdakı fikirləri qeyd edir: “Atalar sözü və məsəllər xalqın həyatı və məişəti, əmək fəaliyyəti ilə daha sıx bağlı olan formaca kiçik, mənaca geniş janrlardan biridir. Atalar sözü və məsəllərdə xalq hikməti, xalq zəkası, xalqın əsrlərdən bəri əldə etdiyi sınaq və təcrübələrin nəticələri ümumiləşdirilir” (6, 109). “Atalar sözü xalqın mübarizəsi, əməyi, düşüncələri, təcrübə və sınaqları, dünyabaxışı, həyata münasibətləri haqqında dərin və geniş mənalı ifadə edən konkret janrdır” (6, 116).

İnsan həyatına dair bilik və təcrübəni özündə əks etdirən atalar sözləri və məsəllər dərin məna və məzmun mündəricəsi ilə də diqqət çəkmişdir. Özündə əks etdiriyi məzmun və məna çalarlarına görə onlar hətta müqəddəs “Quran” kitabımızdakı ayələrlə də müqayisə olunmuşdur: “Atalar sözlərinin Azərbaycan etno-kosmik varlığında bütün zamanlarda oynadığı bu funksiya Oğuz-İslam epoxasında “Ataların sözü Qurana girməz, amma Quran yanında yalın-yalın yalışıur” ehkamu ilə milli düşüncədəki yerini daha da funksionallaşdırır” (11, 3).

Atalar sözü və məsəllərin yüksək məziyyətləri barədə dəyərli fikir söyləyən şəxslərdən biri də hələ 1899-cu ildə 750 atalar sözlərindən ibarət kitabça nəşr edən Məmmədveli Qəmərli olmuşdur. M.Qəmərli deyirdi: “Dünyada hər kəs üçün “söz”dən böyük yadigar və ya vərəsə yoxdur. Zira mal, mülk, tələf olur gedər, amma söz qalar. Belə ki, keçmiş hükəmanın, şüəranın sözləri hala baqıdır və insan için sözdən xeyirli, mənfəətli heç bir dövlət yoxdur. Necə ki, demişlər: “Cəvahirin qiyməti var, amma sözün qiyməti yoxdur”. Buna görə türk həkəmalarının təcrübəli və işə yarar zərb məsəllərindən “Atalar sözü” namı ilə bir risalə tərtib edildi ki, həm sələflərin sözləri aradan götürülməyib baqi qala, həm xələfləri üçün ümur və xüsuslarında bir rəhbər olub bu əbdi-acizi də bir xeyir dua ilə yad buyuralar” (3, 24).

Göründüyü kimi, M.Qəmərli xalqın mənəvi dünyasını, əxlaqını, bilik və həyat təcrübələrini özündə əks etdirən atalar sözlərinin dəyərini dünyadakı bütün var dövlətdən üstün hesab edir. Həmçinin ədibə görə, atalar sözü və məsəllər insanların həyat yoluna daim işıq salmaqdadır. Çətin zamanda, dara düşəndə çıxış yolunu göstərən ən doğru vasitələrdən biri də elə məhz atalar sözü və məsəllər olmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi, atalar sözü və məsəllər insana çox qədim zamandan yoldaşlıq etməkdədir. Xalqın ağız ədəbiyyatının ayrılmaz bir hissəsi olan atalar sözü və məsəllər müstəqil şəkildə, dildə, ağızda öz yaşamını davam etdirmək,

repertuarda daim öz aktuallığını sürdürməklə yanaşı bir çox mətnlərin tərkibində də dövrümüzə gəlib çıxmışdır. Biz 1300 illik bir tarixə malik qədim ədəbi adidəmiz olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dilində atalar sözü və məsəllərə rast gəlməkdəyik. Məsələn: “Kül təpəcik olmaz, qarı düşmən dost olmaz”. “Çıxan can geri dönməz”. “Əski pambıq bez olmaz”. “Oğul dəxi neyləsin baba ölüb mal qalmasa, baba malından nə fayda, başda dövlət olmasa” və s. (9, 172-173).

Müxtəlif el şairləri və aşıqlarımızın yaradıcılığında da atalar sözü və məsəllərdən istifadə edildiyini müşahidə edirik:

Aşıq Ələsgər:

Qüdrətdən ucalan zülm ilə enməz,
Haqqdan yanan çırağ bad ilə sönməz (8, 186).

Qaynaq:

(Allah əyməyəni bəndə əyə bilməz) (2, 36).
(Haqq yandıran şamı söndürmək olmaz) (2, 202)

Abbas Tufarqanlı:

Ulğun cuşa gəlsə, köpük yağ olmaz,
Söyüd bar gətirsə, baxça bağ olmaz... (6, 291)

Qaynaq:

Söyüd bar verməz (2, 365).

Abbas Tufarqanlı:

El bir olsa, dağ oynadar yerindən
Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar (6, 305).

Qaynaq:

El gücü, sel gücü (2, 152)
Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar (2, 365).

Dəllək Murad:

Şair olan deyər sözün varısı,
Varısı olmasa, olsa yarısı,
Qoy lap olsun gözlərimin birisi,
Bu gözü o gözə möhtac eyləmə! (4, 203)

Qaynaq:

Allah sağ gözü sol gözə möhtac eləməsin (20).

Atalar sözü və məsəllərdən yazılı ədəbiyyatda da xeyli istifadə olunub. Görkəmli ədəbiyyat nümayəndələri – yazıçı və şairlərimiz öz yaradıcılıqlarında tez-tez atalar sözü və məsəllərə müraciət etmişlər, burada onlar ilk növbədə mənanı qüvvətləndirmək, fikri daha da təsirli etmək məqsədi güdmüşlər. “Onlar surətləri kəskin danışdırmaq, böyük fikirləri qısa sözlərlə ifadə etmək üçün həmişə atalar sözü və məsəllərdən faydalanmışlar” (6, 120).

“Qətran Təbrizi, Xaqani, Nizami, Xətai, Füzuli və başqa şairlərimizin əsərlərində biz atalar sözü və məsəllərdən faydalanmanı müşahidə edirik....

Qətran Təbrizi: Ömrü boyu kimsəni bir dəfə ilan sancsa, daim ala çatı onun gözlərinə ilan görünər, Günəşi palçıqla suvamaq olmaz. Sən yaxşılıq edib dənizə at, balıq bilməsə, xalıq bilər.

Xaqani: Dağ dağa qovuşmaz, qovuşar adamlar, Bugün bağışladığını sabah geri alma. Dünyada nə qədər əbləh adam var, özünə çox yüksək məqam arzular.

Nizami: Axtaran tapar. Doşab almışam, bal çıxıb. Hər kəsin tüstüsü öz bacasından düz çıxar. Ev oğrusunu tutmaq olmaz. İsinmədim istisinə, kor oldum tüstüsünə, Pişik balasını istədiyindən yeyər. Vaxtsız banlayan xoruzun başını kəsərlər və s. (6, 112).

Hətta görkəmli ədibimiz N.Vəzirov dram əsərlərinin adını belə atalar sözü və məsəllərlə adlandırmışdır. Məsələn: “Daldan atılan daş topuğa dəyər”, “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük”, “Nə əkərsən onu biçərsən”, “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz” və s. Müəllif qeyd olunan əsərlərinin bütün məna və məzmun yükünün həmin əsərlər üçün ad kimi seçilən atalar sözü və məsəllərdə ehtiva olduğunu düşünməkdə idi. Fikrimizcə, ədib öz qənaətlərində heç də yanılmamışdı.

Romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri də öz yaradıcılıqlarında yeri gəldikcə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən istifadə etmişlər. Hətta bəzi araşdırmalarda belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, realizm ədəbi cərəyanının nümayəndələrindən daha çox romantizmin nümayəndələri öz yaradıcılıqlarında şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə müraciət etmişlər. “Təhlillər göstərir ki, digər realist sənətkarların folklorşünaslıq görüşləri ilə romantiklərin folklorşünaslıq görüşləri arasında hiss ediləcək qədər fərqlər vardır. Heç şübhəsiz, bu fərqlər onların izlədiyi ideya ilə bağlıdır. O da təbiidir, çünki öz əsərlərində həyat həqiqətlərini əks etdirən realist sənətkarlarla, bədii yaradıcılıqlarında arzu və istəyə üstünlük verən romantik sənətkarlar arasında bədii metod baxımından fərq olduğu kimi, folklorə münasibətdə də müəyyən fərqlərin olması qanunauyğundur. Hər halda Azərbaycan romantikləri folklor nümunələrini millilik məzmunu, xalqilik mahiyyəti daşımalarına görə qiymətləndirir, onlara məhz bu cəhətdən üstünlük verirdilər. Vaxtilə slavyan xalqları romantizminin nəzəriyyəçiləri də, rus romantikləri də folkloru “xalqın mənəvi mədəniyyətinin mühüm hissəsi” hesab etmiş, onu “milli mədəniyyətin estetik komponenti” kimi səciyyələndirmişlər (7, 42).

Prof K.Əliyev sonra bu fikrini daha da inkişaf etdirərək öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan dram sənətini xeyli zənginləşdirən, həmçinin mənzum dramaturgiyanın əsasını qoyan H.Cavidin yaradıcılığında da xalq ədəbiyyatından bu və ya digər dərəcədə bəhrələnmə məqamlarının olduğunu söyləyir: “H.Cavid dramaturgiyasının məhz klassik milli ənənə üzərində yetişməsi və yüksəlməsi onun ən səciyyəvi keyfiyyətlərindən biridir. Belə ki, H.Cavidin şeir və dramalarında çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra əlamətdar cəhətləri ilə yanaşı, xalq ədəbiyyatından qaynaqlanan, xalq təfəkkür tərzilə bağlı olan, xalq adət-ənənələri və məişəti ilə səsləşən xüsusiyyətlər də özünü göstərir” (7, 69).

XX əsr Azərbaycan romantizmi ilə Azərbaycan folkloru arasındakı mənəvi yaxınlıq, üzvü əlaqə, daha geniş mənada isə genealoji vəhdətin məhz atalar sözləri vasitəsilə də özünü büruzə verdiyini hesab edən prof. K.Əliyev daha sonra qeyd edir: “Ümumiyyətlə, hər hansı bir yazıçının atalar sözlərindən istifadəsi labüd və zəruridir, eyni zamanda bu, çox təbii şəkildə əsərə daxil olur. Məsələn, bəzi yazıçılar atalar sözlərindən istifadə etməklə öz fikir və mülahizələrini daha inamla

deməyə imkan tapır, dedikləri sözə isə daha böyük etibar qazandırırırlar. O bir ayrı məsələdir ki, yazıçı həmin atalar sözündən harada, necə və nə məqsədlə istifadə edir” (7, 141).

H.Cavidin yaradıcılığını dərin-dərinə araşdıran prof. K.Əliyev belə bir qənaətə gəlir ki, romantik bədii fikirdə atalar sözlərindən istifadə bəzən açıqda, üzde deyil daha dərin qatlardadır. Alimin qənaətinə görə, realistlərdən fərqli olaraq, romantiklər atalar sözlərini qabarıq, nümayişkarənə formada təqdim etmirlər, H.Cavid yaradıcılığında da atalar sözləri bədii mətnin mahiyyətində və ruhunda əks olunmaqdadır: ““Lənət kor şeytana”, “Məhəbbətin gözü kordur”, “Söz qılıncdan kəsərlidir”, “Qılınc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz”, “Qozbeli qəbir düzəldər” kimi folklor deyimləri H.Cavid yaradıcılığında gəlişi gözəl mənasında işlədilən atalar sözləri, deyimlər deyildir. Bütün bunlara folklorda və romantizmdə olan bədii düşüncənin müştərək qatları kimi baxmaq lazımdır” (7, 141-148).

Göründüyü kimi ədibin yaradıcılığında atalar sözləri və məsəllər daha çox əsərə qaynayıb qarışmış, əsərin əsas məzmunu ilə səsləşməkdədir. Yəni bütövlükdə əsərin və ya əsərdəki müəyyən məqamların məzmunu müxtəlif atalar sözləri və məsəllərlə eyniyyət təşkil etməkdədir.

Maraq doğuran cəhətlərdən biri də odur ki, H.Cavid bəzən xalq hikməti olan atalar sözü və məsəlləri öz yaradıcılığının içərisində əritmiş, bəzən isə onun məzmun və məna yükünün verdiyi informasiya ilə özünəməxsus aforizmlər də yaratmışdır. Beləliklə, göründüyü kimi, biz Cavid yaradıcılığında atalar sözləri və məsəllərdən həm birbaşa istifadəni, həm də dolayı yolla bəhrələnməni müşahidə etməkdəyik.

H.Cavid:

Səni qurtarsa, qurtarır birlik,
Çünki birlikdədir fəqət dirlik!.. (5, 67)

Qaynaq:

Birlik harda dirilik orda (2, 88)

H.Cavid:

Görmədim əsla dikənsiz gül, qaranlıqsız işıq,
Hər visalı daima təqib edər bir ayrılıq (5, 82).

Qaynaq:

Gül tikənsiz olmaz (2, 197).
Hər qaranlığın bir aydınlığı var (2, 214).

H.Cavid:

Bir məsəldir: “Tər lan yerin sar tutmaz!” (5, 89)

Qaynaq:

“Tər lan yerin sar tutmaz!” (2, 386)

H.Cavid:

Sürüsündən kənar olan qoyunu
Canavar parçalar, görüb də bunu. (5, 66)

Qaynaq:

Sürüdən ayrılan qoyunu qurd yeyər (2, 373).

H.Cavid:

Bu gün gülən yarın ağlar, saqın öyünmə, düşün!
Düşün də munis ol! İncitmə, qırma kimsəyi sən! (5, 77)

Qaynaq:

Bu gülməyin bir ağlamağı da var (2, 95).

H.Cavid:

Kəsbi-irfan için, fəzilət üçün çalış, uğraş... (5, 50).

Qaynaq:

Elm zəhmət ilə ələ gələr (2, 156).

Elm para ilə yox, çalışmaq ilə ələ gələr (2, 156).

H.Cavid:

İnan ki, bir acı, bir baqış, bir incə gülüş
Kədərli, sıtmalılı bir qəlbi tırmalar, yaralar.
O qəlb avunsa da, aldanma, incinib küsmüş,
Sağalmaz işlə o, yıllar keçər də həp sızlar (5, 77).

Qaynaq:

Qılınc yarası sağalar, dil yarası sağalmaz (19).

Qılınc yarası önəlür, dil yarası önəlməz (2, 283)

H.Cavid:

Kimsədən gözləmə yardım əsla;
Yalnız kəndinə kəndin ağla! (5, 53)

Qaynaq:

Hər adam özü üçün fikir eləməlidir (2, 208).

H.Cavid:

““Bilmək, öyrənmək” öylə bir uçurum
Ki, onun intəhası yox, dibi yoq... (5,51).

Qaynaq:

Elm oxumaq ignə ilə gor qazmaq (2, 156).

H.Cavid:

Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti (5, 58).

Qaynaq:

Bilik insanın bəzəyidir (2, 77).

H.Cavid:

Qucaq-qucaq edilən tatlı vədlər pək çok
Saqın inanma! Yalan... Yoq, zəif için haq yok!
İnanma! Aciz için y oq hüquq, inanma, xayır,
Cihanda haq da, həqiqət də həpsi qüvvətdir! (5,64).

Qaynaq:

Güclü yanında gücsüz günahkardır.

Güclü günahkar olmaz (2,196)

Haqq qüvvətdir, qüvvət haqqdır! (2,202)

H.Cavid:

Dünyada varsa devləti-cavid, o, eşqdir;

Olmaz sevib-sevilməyən ömründə bəxtiyar. (5, 75).

Qaynaq:

Qız qucmayan, aygır ata binməyən yigitlik səfasın bulmaz (2,287).

H.Cavid:

Gəlməz nəvayə görməsə bülbül çəmən güli (5, 147).

Qaynaq:

Bülbülə qızıl qəfəsdən kol dibi xoşp olar.

Bülbül gülü sevər, insan vətəni (2, 98).

H.Cavid yaradıcılığında maraqlı doğuran məqamlardan da biri odur ki, xalq ədəbiyyatından, onun hikmətlərindən bəhrələnən şair özü də aforizmlər yaratmağa meyl etmişdir:

“Cihan bir nazənin dilbər ki, yalnız mərdə qismətdir” (5, 94).

Hürriyyət öylə nazlı bir afət ki, pək vəqur,
Qan aqmadıkca kimsəyə gülməz o işvəkar (5, 95)

Söyləşirlər anlaşılmaz sözləri,
Həp baqarlar, görməz amma gözləri (5, 101)

İnsanların mənəcə ən uğurlusu
«Yaşatmaq» zövqünü duyan kimsədir (5, 224)

Qəlbi kin püskürüb də üzdə gülən
Daha qorxunc olur köpəklərdən (5,229)

Üzü dilbər, sözü dilbər pək çox,
Özü dilbər gözəl az, bəlkə də yox...
Gözəlin – mənəcə – ən ülvi sifəti:
İncə ruh, əqlü zəka səltənəti... (5, 233)

Ölüm var ki, həyat qədər dəyərli,
Həyat var ki, ölümdən də zəhərli (5, 240).

Nəfsinə xor baxan bir qəhrəman ol,
Haqq üçün başından keçən insan ol! (5, 241).

Bəxtiyarsan əgər çəkdiyən əmək
Cahan sərgisinə versə bir çiçək (5, 241).

Çırpınış sükutdan gözəl, gülüş iniltidən xoş,
Günəş kölgədən uğurlu... çalış nurə doğru qoş! (5, 224).

Qorxu-sinsi bir mərəz ki, azar-azar öldürür,
Nəş'əsiz bir ömrü ancaq mübarizə güldürür (5, 244).

H.Cavidin yaradıcılığında, eyni zamanda aforizm yaratma yaradıcılığında Türkiyə ədəbi mühitinin görkəmli ədiblərinin yaradıcılığından da bəhrələnmə müşahidə edilməkdədir. Məsələn:

T.Fikrət:

Bir hakikat: hakikati zincir,
Bir beləğat: beləğat-i şəmşir.
En celi hikmet şeririndir
Ey celi hikmet: ezmeyen ezilir! (1, 240).

H.Cavid:

Yoqsa fəryadü nalə zaidir,
Bir həqiqət var: “əzməyən əzilir!..” (5, 88).

Ümumiyyətlə, H.Cavidin T.Fikrət və Ə.Hamid yaradıcılığından xeyli dərəcədə təsirləndiyi barədə bir sıra tədqiqatçılar maraqlı fikirlər yürütmüşlər. Əmin Abid bu barədə yazır: “Cavidin sanatı Təvfik Fikretin sanatına talebelik yapan bir sanadır...O iktibas etdiyi felsefi məlumatı Fransız edibiyatının təsiri altında yetişən Təvfik Fikretin həyat hakkındakı bedbin nəzariyələri ilə tənvih eyledi. Bütün yazılarında bu tələkinin izləri görülür...Yalnız Fikret deyil, bəzən Abdülhak Hamidin əsərləri də ona ilham mənbəsidir. İblis isminə piyəsini muharibə aleyhinəki məvzunu böyük Hamid daha kırk sənə əvvəl bir beyit ilə icmal etmişdir:

Azadə olaydılar səferdən

Bir ordu çıxardı bir nəfərdən (Eşber)” (1, 246).

Əmin Abid daha sonra yazır: “Cavidin bütün əsərlərinin qiyməti dahiliyyəsinin nədən ibarət olduğunu təyin edə bilmək üçün Abdülhak Hamid piyəsini və Təvfik Fikretin bilhəssa “Halukun Dəftəri” ilə “Tərihi Kadimini” tədqiq etmək icab ədəd. Çünki Cavid, Hamidi çox okuyan bir Fikret tələbesidir...Hüseyn Cavidin ifadə də Hamidi fəzla təklit edışı bilhəssa piyəsində nəzərə çarpar, bu da insanda Cavid dramlarını yazarkən Hamidi çox zəhabanı hasil ediyor” (1, 246).

Allahşükür Qurbanov da H.Cavidin Ə.Hamid yaradıcılığından təsirləndiyini öz tədqiqatında qeyd etmişdir. O bu barədə yazır: “Hamid yaradıcılığı ilə Azərbaycan şairləri arasındakı münasibətdən danışanda birinci növbədə böyük Hüseyn Cavidin Hamid irsi ilə əlaqəsindən danışmaq lazımdır... H.Cavid də Hamid kimi tarixi mənzum faciələr yazmış, Hamiddə olduğu kimi, Cavidin bütün faciələri romantikdir. Bu faciədə "Altun şəfəqlər arasında mələklər görünür", qaibənə səslər eşidilir, ruhlar, teyflər səhnəyə gəlir, çılğın ehtiraslar toqquşur. Hamiddə olduğu kimi, Cavid yaradıcılığında da böyük vüsət, əzəmət duyulur, təkcə bir xalqın, bir millətin taleyi deyil, bütün bəşəriyyətin taleyi düşünülür. Bu iki şair bədii yaradıcılıqda ədəbi metod, üslub xüsusiyyətləri, mövzu genişliyi, fəlsəfi-estetik düşüncələrə qüvvətli meyl və s. cəhətcə bir-birilərinə çox bənzəyirlər” (10, 490).

Ə.Hamidlə H.Cavid yaradıcılığının oxşar xüsusiyyətlərindən biri də onların hər ikisinin şifahi xalq ədəbiyyatının milli qaynaqlarından bəhrələnməkləridir. Bu qaynaqlanma folklorun müxtəlif struktural – janr, süjet və motiv səviyyələrində özünü göstərmişdir. Eyni zamanda xalq, ağız ədəbiyyatının incisi, hikməti olan

atalar sözləri və məsəllər, aforizmlər səviyyəsində də bəhrələnmə müşahidə edilməkdədir. H.Cavid özünün “Bakıda” şeirində hətta Ə.Hamidin “Hacle” şeirindən iqtibas etdiyi aforizmi məxsusi qeyd etmişdir.

H.Cavid:

“Xəyal içində bəşər daima səadət arar,
Həqiqətin yüzü lakin, gülümsəmən, ağlar” (5, 39).

Ə.Hamid:

Az, çəq xəyaldan gəlir insanə təsliyət,
Pürigbirardır, yüzü gülmən həqiqətin (21).

Bu mənada Ə.Hamidin H.Cavidə bu yöndə də təsiri müşahidə edilməkdədir.

Ümumiyyətlə, yeni – Tənziat dövr ədəbiyyatının görkəmli ədiblərindən biri hesab olunmasına baxmayaraq, Ə.Hamid hər zaman öz yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən, həmçinin atalar sözləri və məsəllərdən də geniş şəkildə istifadə etmişdir.

Öz xatirələrindən birində Ə. Hamid qeyd edirdi: “Əhməd Vefik Paşa mənim ilk əsərim olan “Macərayı-eşqi” oxuduqdan sonra mənə millilliyimizi özündə əks etdirən bir əsər yazmağı məsləhət verdi. “Səbrü-Səbat” əsərini yazdım. Əsər ərsəyə gəldikdən sonra isə onu oxumuş, gülmüş və “mən sənə bir risalə yazmağı deməmişdim” deyər çox haqlı bir etiraz etmişdi” (18, 85).

Beləliklə, gətirilən sitatdan da məlum olur ki, Ə.Hamid öz yaradıcılığında ən çox “Səbrü-Səbat” əsərində xeyli sayda atalar sözü və məsəllərdən istifadə etmişdir. “Əsərdə 70 türk atalar sözü, 121 deyim, 15 fransız atalar sözünə yer verilmişdir” (17, 231).

Ə.Hamid “Səbrü-Səbat” əsərində atalar sözü və məsəllərdən o qədər çox istifadə etmişdir ki, əsərdəki obrazlar arasındakı bəzi dialoqlar yalnız atalar sözü və məsəllərlərdən ibarət deyişməni xatırlatmaqdadır:

“Məmməd Ağ: “Qəm çəkmə oğul. Qəm çəkmə... Su bulanmayınca dayanılmaz. Qışdan sonra bahar olar. Dağ getməzsə abdal gedər də, de, döz. Qismətində nə varsa, qaşığına çıxar. Səbir ilə koruk halva olar, tut yarpağı atlas. Tələsik işə şeytan qarışar. Firqətin sonu vüsaldır. Zəhmət çəkən rahatıq tapar. Möhnəti özünə zövq etməkdir aləmdə hünər...” (12, 58-59).

“Münim Əfəndi: Ayağına donu yox, fəs istər başına... Heyrət edərəm o adamlara ki cibində çörək pulu olmaz da yenə meyxanalarda yatar, bir xidmətçisi olar, aylığını verə bilməz, iki xidmətçi saxlamağa cəhd edər. Halına baxmaz, özündən böyükləri təqlid etmək istər... Deyəcəyim nə... Mənə hər vaxt gəlib ehtiyaclarından bəhs edirsən, yemək, çörək tapa bilmirəm, deyirsən... Ya indi bir də övlad bəsləməyəmi cəhd edirsən?

Esadullah Baba: Bir ata doqquz oğulu bəsləyər. Doqquz oğul bir atanı bəsləyə bilməz.. Demişlər, sultanım...” (12, 81-82).

Ə.Hamidin “Səbrü-səbat” əsərində istifadə etdiyi bir neçə atalar sözlərinə də nəzər salaq:

“Son peşmanlıq fayda verməz” (12, 28).

Verən əl dərd görməz. Verməklə mal tükənməz (12, 31).

Pərilər buna görə çox sevinəcəklər (12, 31).
 Nə verirsen əlinlə, o gedər səninlə (12, 31).
 Müft olsun da, zift olsun (12, 32).
 Artıq mal göz çıxarmaz (12, 32).
 Varını verən utanmaz (12, 32).
 Kurt kocayınca köpəklərin masqarası olur (12, 32).
 Cahilin sofusu şeytanın masqarası oyulor (12, 32).
 Ayının kırk hikayəsi vardır hepsi ahlət üstünə (12, 32).
 Hiç yoktan torlak yeydir (12, 33).
 Şeytana çarığı ters geydiririm (12, 33).
 Senin papucunu elinə vermək (12, 33).
 Muhənnəsi kovma yığit edərsin (12, 33).
 Arif olan anlasın (12, 34).
 Əlimi sallasam əllisi, başımı sallasam tellisi (12, 36).
 Ummadığın delikdən tilki çıxar (12, 38).

“Səbrü-Səbat”də Əhməd Vəfik Paşanın tövsiyələrindən dolayı əsərini sanki atalar sözləri və məsəllərdən ibarət bir kitabça halına gətirən Əbdülhak Hamid “İçli qız” əsərində nisbətən daha balanslı bir istifadə üsulu seçmişdir. Müəllif burada atalar sözləri və məsəllərdən yerli-yerində istifadə etməyə çalışmışdır. “İçli qız”da 22 atalar sözü, 22 məsəldən istifadə edilmişdir (16,44).

Ə.Hamidin “İçli qız” əsərində istifadə etdiyi bəzi atalar sözlərinə nəzər salaq:

Göz görür, gönül istər (12,88).
 Çok yaşayan çok bilmez, çok gezen çok bilir (12,89).
 Yatan aslandan gəzən tülkü iyidir (12,89).
 Sağanaklı yağmur tez keçər (12, 90).
 Evlənənə, ev yapana Allah yardımçıdır (12, 91).
 Gün doğmadan, nələr doğar (12, 91).
 Hər işin başı sağlıq (12,91).
 Rüyada görülməyən dünyada görülür (12,91).
 Xeyir istə işinə, xeyir gəlsin başına (12, 91).

Əbdülhaq Hamidin yaradıcılığında xalq ədəbiyyatından, məsəl və atalar sözlərindən istifadədən başqa, fərdi qaydada, özünəməxsus şəkildə aforizmlərin yaradılması meylləri də müşahidə edilməkdədir.

“*Duhteri-Hindi*” əsərində:

"Oxumaqla tərbiyə olmayan bir qadın tənbeh edilməklə də davranışını dəyişdirməz." (13, 172).

“*Əşbər*” əsərində:

"Qalib sayılar bu yolda məğlub" (14,156).
 "Tarixi yazan mənəm, yaradan siz " (14, 162).
 "Zəfər və ya heç!" (14, 63).

“*İbn Musa yaxud Zatül-Camal*” əsərində:

"İnsanın keçdikdən sonra çox qısa görünən ömrü, keçdiyi əsnada çox uzun sürür. Əgər pis insan olmasanız, yaxşı yaşayarsınız." (15, 64-65).

"İzdivacın bünövrəsi möhkəm edilməlidir, asanlıqla yıxılmasən deyə" (15, 96).

"Məmləkətlər qadın ürəyi kimidir, fəth edilməsi asansa da, idarə edilməsi çətinidir" (15, 118).

"Acizlər hadisələri gözlərlər. Güclülər isə hadisələri yaradarlar" (15, 136).

"*Liberte*" əsərində:

"Möhlət keçmədən ağır, keçərkən uzun, keçdikdən sonra qısadır!" (12, 240).

"*Fintən*"da:

"Hüsn, bir sitare kimidir ki, ulviyeti daim uzaqdan seyrolunmaqla zahir olar" (13, 311).

İşin elmi nəticə və yenilikləri: Göründüyü kimi, zamanın sınağından ötüb gələn, bizə ulu babalarımızdan miras qalan atalar sözü və məsəllər yalnız şifahi şəkildə, ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçərək bu günümüzdə gəlib çıxmamışdır. Onlar bəzən müxtəlif yazılı mənbələrdə, eyni zamanda görkəmli ədiblərin yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır. Yazıçı və şairlər əsərdə olan mənanı daha da təsirli, qüvvətli təqdim etmək üçün zaman-zaman atalar sözü və məsəllərə müraciət etmişlər. Atalar sözü və məsəllər romantik ədəbi cərəyanın nümayəndələri olan H. Cavidin, eyni zamanda Ə.Hamidin yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır. Ədiblərin yaradıcılığında ortaq məqamlardan biri də odur ki, onlar öz əsərlərində xalq ədəbiyyatı örnəyi olan atalar sözü və məsəllərdən istifadə ilə yanaşı, özləri də aforizmlər yaratmağa meyllənmişlər.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti bu işdən problemlə bağlı başqa tədqiqatlarda nəzəri qaynaq olaraq istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ali məktəblərdə folklor və yazılı ədəbiyyat mövzusunun tədrisi zamanı praktiki vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abid (Əhmədov) Ə. Azəri ədəbi tarixi. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 303 s.
2. Atalar sözü. Tərtib edəni və ön sözün müəllifi M.Yaqubqızı. Bakı, "Nurlan", 2013, 476 s..
3. Atalar sözü. Tərtib edəni: Məmmədveli Qəmərli. Bakı, Səda, 2003, 56 s.
4. Azərbaycan məhəbbət dastanları. Tərtib edənlər: Məmmədüseyn Təhmasib, Təhmasib Fərzəliyev, İsrafil Abbasov, Nurəddin Seyidov, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1979, 504 s.
5. Cavid H. Əsərləri. 5 cildə. I cild. Bakı, "Elm", 2007, 300 s.
6. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Ali məktəb üçün dərslik. Bakı, "Elm və təhsil", 2013, 600 s.
7. İsmayılov H. Göyçə aşığı və el şairləri, II cild, Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2010, 594 s.
8. Əliyev K. Romantizm və folklor. Bakı, "Elm" 2006, 160 s.
9. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, "Öndər nəşriyyatı", 2004, 376 s.
10. Qurbanov A. "Füyuzat"ın işığında istiqlal çağırış. Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2018, 504 s.

11. Rzasoy S. Milli paremioloji fondun yeni təqdimat səviyyəsi. Atalar sözü. Tərtib edəni və ön sözün müəllifi M.Yaqubqızı. Bakı, “Nurlan”, 2013, 476 s.

Türk dilində:

12. Abdülhak Hamid Tarhanın tiyatroları – 1. Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul. Dergah yayınları, 1998, 334 s.

13. Abdülhak Hamid Tarhanın tiyatroları – 3. Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul. Dergah yayınları, 1998, 380 s.

14. Abdülhak Hamid Tarhanın tiyatroları – 4. Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul. Dergah yayınları, 2000, 268 s.

15. Abdülhak Hamid Tarhanın tiyatroları – 5. Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul. Dergah yayınları, 2002, 334 s.

16. Akıncı G. Abdülhak Hamit Tarhan. Hayatı, eserleri ve sanatı. Ankara Univ. DTCF Yayınları, Ankara, 1954, 473 s.

17. Sakaoğlu S. Abdülhak Hamidin “Sabr u Sebat” adlı eserinde atasözleri ve deyimler. Mehmet Kaplan’a Armağan. Dergah Yayınları, İstanbul, 1984, 412 s.

18. Tarhan A. H. Abdülhak Hâmid’in Hatıraları, haz: İnci Enginün. Dergah Yayınları, İstanbul, 1994, 382 s.

İnternet resursları:

19. <https://www.sozler.im/q3GKV/qilinc-yarasi-sagalar-dil-yarasi-sagalmaz>

20. <https://www.dersimiz.com/atasozleri-sozlugu/allah-sag-gozu-sol-goze-muhtac-etmesin-atasozu-3351>

21. <https://www.liseedebiyat.com/rler/98-abdulhak-hamd-tarhan/4009-hacle.html>

